

ТИПОЛОГІЯ ШЛЯХЕТСЬКИХ СЕЙМИКІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI - XVIII ст.

Шляхетські сеймики відіграли неабияку роль не тільки в історії українських земель, а й усій Речі Посполитій. І хоча сеймикові акти українських воєводств почали видаватися набагато раніше, ніж документи сеймиків на етнічно польських землях, український сеймик залишається майже недослідженим як українською, так і польською історіографією¹.

Одним із найвагоміших питань, які постали перед дослідниками історії та устрою шляхетських сеймиків Речі Посполитої, була і залишається проблема їх класифікації, насамперед за їх функціональним призначенням. Прийняття в польській історіографії думки Адама Літинського про те, що сеймик як правовий інститут в кожному окремому повіті (землі, воєводстві) був єдиним, а відмінними були тільки види сеймикових зібрань, частково вирішило проблему класифікації, однак питання поділу сеймиків на види потребує подальшого висвітлення, особливо при опрацюванні сеймикових актів².

Як влучно зауважував А. Літинський, майже кожен з дослідників, погоджуючись в основному зі своїми попередниками, при класифікації сеймиків знаходив принаймні ще один новий, власний тип сеймика³. Причина цього найскоріше полягає в суперечливій системі назв сеймикових зібрань самими їхніми учасниками, зокрема в сеймикових постановах. В окремих повітах (землях, воєводствах) у певні періоди розвитку місцевого самоврядування використовувались такі назви сеймиків, які на інших територіях Речі Посполитої були менш поширеними або й зовсім не вживалися.

Розглянемо існуючу в сучасній польській історіографії класифікацію сеймиків за функціональним призначенням на основі сеймикових матеріалів українських воєводств.

Передсеймові сеймики⁴ (повинні були скликатися за шість тижнів перед сеймом), через які переважно реалізовувалась участь шляхти у політичному житті

¹ Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Львів, 1996. Т. 231. — С. 415-417.

² Lityński A. Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Katowice, 1969. Nr. 5. Prace prawnicze. I. — S. 105; Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1991. — S. 16.

³ Lityński A. Z problematyki ... — S. 94.

⁴ Sejmik przedsejmowy (Наукова бібліотека Львівського державного університету, від рукописної книги, 2402 III: Lauda sejmikowe belzkie 1572 - 1667 (далі - Lauda), арк. 582); sejmik electionis posłów na sejm (Там само. Арк. 642); sejmik electionis nuntiorum (Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі - AGZ). Lwów, 1914. Т. 22. S. 165); sejmik przedsejmowy pacificacionis (Ibid. 1928. Т. 23. S. 136); sejmik sejmowy (Ibid. 1931. Т. 24. S. 127); sejmik antekomicyalny (Ibid. 1935. Т. 25. S. 14); sejmik partykularny przedsejmowy (Ibid. S. 495); sejmik comicialny (Архив Юго-Западной-России (далі - АЮЗР). К., 1888. Ч. 2. Т. 2. — С. 186); sejmik antecomicialny electionis posłów (Там же. 1910. Ч. 2. Т. 3. — С. 690-691).

країни, були складовою частиною парламентарної системи Речі Посполитої: на них обиралися послы на сейм, які представляли інтереси шляхти повіту (землі, воєводства), керуючись прийнятими сеймиком постулатами у формі інструкції. В документах та історіографії їх досить часто називали "посольськими сеймиками"⁵, однак застосування цієї назви не бажане, оскільки існувала практика (особливо в другій половині XVII ст.) відправлення послів (з інструкцією) від сеймиків до короля, гетьманів, інших земель і воєводств.

Післясеймові сеймики⁶ (мали проводитися протягом восьми тижнів після завершення роботи сейму — з 1591 р.)⁷, виконували такі функції: заслуховували звіт послів про хід роботи сейму і їхню діяльність, приймали ухвалу про виконання сеймової постанови (як правило, у податкових та військових справах через відсутності відповідних повноважень у послів), обирали безпосередніх виконавців постанови (поборцю, ротмістра, комісарів та ін.). Відповідно виділяють три різновиди післясеймових сеймиків⁸: звітні (реляційні), "ухвальні" і виборчі⁹. На практиці виконання цих трьох функцій брав на себе один сеймик, який називали "реляційним"¹⁰.

В окрему групу виділяють передсеймові та післясеймові сеймики, які проводились у часи безкоролів'я¹¹: передконвокаційний¹², переделекційний (післяконвокаційний)¹³, передкоронаційний (післяелекційний)¹⁴. Інші сеймики, які відбувалися під час безкоролів'я і не були пов'язані з проведенням сеймів, називалися "каптуровими", або "конфедераційними"¹⁵. Займалися вони переважно проблемами самооборони повіту (землі, воєводства), підтриманням у ньому порядку та регламентацією діяльності конфедераційних судів.

Депутатські сеймики¹⁶ були (з 1578 р.) єдиним різновидом сеймиків, які мали сталий термін скликання: перший понеділок після свята Різдва Діви Марії

⁵ Sejmik poselski (Lauda. Арх.535; AGZ. Т.24. — S.51).

⁶ Sejmik postkomicyalny (AGZ. Т.24. — S.313).

⁷ Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ab anno 1347 ad annum 1780 / Ed. J.Ohrysko. Petersburg, 1859. Т.2. — S.332.

⁸ Plaza S. Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego: Ustrój i funkcjonowanie (1572 - 1632). Warszawa; Kraków, 1984. — S.50.

⁹ Sejmik obierania poborcy (Lauda. Арх.223); elekcyя poborcy do wybierania poborów (AGZ. 1909. Т.20. — S.199).

¹⁰ Sejmik relacyiny (Lauda. Арх.277); sejmik relationis (Там само. Арх.401).

¹¹ Plaza S. Sejmiki i zjazdy ... — S.67.

¹² Sejmik antekonwokacyjny (AGZ. Т.23. — S.476); sejmik convocationis (Ibid. Т.24. — S.75); sejmik antekonwokacyonalny (Ibid. Т.25. — S.372).

¹³ Sejmik relationis postkonwokacyalny; sejmik pokonwokacyalny relacyjny (AGZ. Т.22. — S.22).

¹⁴ Sejmik antekoronacyjny (AGZ. Т.23. — S.476); sejmik koronationis (Ibid. Т.25. — S.12); sejmik antekoronacyalny (Ibid. — S.368); sejmik przedkoronacyjny (Ibid. — S.608).

¹⁵ Sejmik kapturowy (AGZ. 1911. Т.21. — S.1); sejmik confoederationis (Ibid. — S.476).

¹⁶ Sejmik elekcyey deputata (Lauda. Арх.240); sejmik electionis deputata (Там само. Арх.314); sejmik electionis ultimae instantiae sędziego на trybunał (Там само. Арх.640); sejmik electionis iudicis deputati (Там само. Арх.667); sejmik deputacki (Там само. Арх.668); sejmik obierania deputata на trybunał (AGZ. Т.20. — S.83); sejmik eligendi deputati на trybunał (AGZ. Т.25. — S.222); сеймик депутатский (АЮЗР. 1861. Ч.2. — Т.1. — С.47).

(8 вересня), який припадав на 9-15 вересня¹⁷. Формально вважалося, що єдиною функцією депутатських сеймиків є вибори депутатів до коронного трибуналу, однак, враховуючи їх регулярний характер, депутатські сеймики широко використовувалися для вирішення як місцевих, так і загальнодержавних питань (зокрема, в 1589-1591 рр. на них звітували сеймові послы)¹⁸.

Близькими до депутатських за функціональним призначенням були сеймики¹⁹, на яких проводилися вибори кандидатів на земські уряди підкоморія, судді, підсудка і писаря. В історіографії їх традиційно називають виборчими (елекційними) сеймиками, оскільки ж у сеймикових актах назву “елекційний” носили також передсеймові, депутатські та деякі інші сеймики, правильніш буде застосування терміну “сеймики елекції земських урядників”.

Решту сеймиків можна віднести до надзвичайних (екстраординарних)²⁰: вони скликалися в окремих випадках для вирішення різноманітних нагальних проблем. У сеймикових документах ці сеймики здебільшого не мають назв (так звані “безіменні” сеймики).

Враховуючи вживані у сеймикових актах назви, дослідники намагалися виділити з цієї групи кілька різновидів сеймиків (податковий, комісарський, військовий, господарський та ін.), однак ці спроби виявилися невдалими. Винятком, з огляду на регулярність проведення (щороку, у наступний день після депутатського сеймика), є господарський сеймик “доброго порядку”²¹, який набув великого значення у шляхетському самоврядуванні повітів (земель, воєводств) в другій половині XVII — середині XVIII ст.

¹⁷ Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej ... — S.39.

¹⁸ Volumina legum. T.2. S.283; Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej ... — S.16.

¹⁹ Sejmik elekcyjny kandydatów na urząd podkomorski (Lauda, fđe.261); sejmik electionis candidatorum na pisarstwo (AGZ. T.22. — S.90); sejmik electionis officyalistów ziemskich (Ibid. T.25. — S.432).

²⁰ Sejmik extraordinarie (Lauda. fđe.197); sejmik extraordinaryjny (AGZ. T.22. — S.443).

²¹ Sejmik gospodarski ziemiański; sejmik boni ordinis pospolicie gospodarski (AGZ. T.25. — S.182,444).